

Елен СІКСУ

ВІТРИЛО ЧОРНЕ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Анна Андріївна
Ахматова.
Надія Яківна Мандельш-
там, подруга .
Лідія Корніївна
Чуковська, подруга.
Поліна, яку називають
Полоній, сусідка.
Ніна Радлова, секретар
Ленінградської Спілки
письменників.
Бабуся, на вокзалі
в Москві.

ПРИСУТНІ-ВІДСУТНІ:

Осип Мандельштам,
помер у таборах
1938 року
Лев Гумільов (Льова),
заарештований
і висланий 1937 року
Микола Гумільов,
його батько, перший
чоловік Ахматової,
страчений 1921 року

ВІДСУТНІ-ПРИСУТНІ:

Борис Пастернак

Між Ленінградом та
Москвою і в околицях
цих двох міст: ліси, річки,
дачні місця.
Між 1953 і 1960.
Сталін помер 5 березня
1953 року.

Пейзажі відкриті й не-
осяжні. Це швидше не
місце, а простір, де
актриси матимуть у
своєму розпорядженні те,
що їм необхідно. Більше
нічого.

Кімната Ахматової -
Всесвіт у шкаралупці, де
панує безладдя. У ній є
стілець на трьох ніжках.

Замість четвертої - щось
незрозуміле.

Вона постійно щось губить і
постійно щось шукає. Її одяг -
колись елегантний, але вже
далеко не модний і (що
продиктовано не епохою, а її
королівською байдужістю) -
подертий. Вона не бере голки
до руки.

Розірваний шовковий халат.

Знаменита шаль,
в яку вона кутається залежно
від обставин.

У неї ставлення до одягу таке;
яке притаманне величі або
декадансу.

Сумка Ахматової -
це її сейф, її секретер, її
житниця, її аптека, її будуар,
її кочове шатро.

Окуляри Надії: Ахматова
в неї їх весь час позичає.

ВІТРИЛО БІЛЕ

*Присвячую цю п'єсу
Олександрові Мнушкіну,
який познайомив мене
з місцями,
що давно стали
частиною його життя
і де я часто бувала у
снах і ніколи наяву.*

КАРТИНА 1

Зимовий ліс в околицях Ленінграда. Входять Ахматова і Надія Мандельштам.

А х м а т о в а

Ще далеко?

Н а д і я

Тримайтеся за мене, Анно Андріївно. За цими березами вже Нева, я знаю. Нам залишилося тільки перетнути це маленьке болото.

А х м а т о в а

Тоді я зупиняюся. Не наполягайте! Я не вмію перетинати будь-що.

Н а д і я

Я не наполягаю.

А х м а т о в а

Я зараз впаду, якщо ви наполягатимете, - впаду і зламаю праву ногу, ось тут. Нашого останнього дня в Ленінграді. Крім раку шкіри, я вже маю туберкульоз, ревматизм всього тіла та серцеву недостатність. І до всього я ще поламаю свої кістки посеред лісу, аби йти за Надією Мандельштам, - це вже за межами людських можливостей!

Н а д і я

Межі людських можливостей! Маленьке промерзле болото.

А х м а т о в а

Вже тридцять років я кажу світові: я не хочу повзти на чотирьох лапах, як голодна сука, чи плазувати, як черв'як. Ви мені говорили: маленька прогулянка, ми назбираємо дров і повернемось. Я виконала свій обов'язок. Я хочу повернутися.

Н а д і я

Я прошу вас. Нева вже близько. Ми підемо обережно, будемо підтримувати одна одну.

А х м а т о в а

Як усе життя - тремтливими кроками, дві милі, які підтримують поезію. Перетинати, ковзатись, втрачати рівновагу, розминатися зі смертю, згоратися в клубок. Все заради того, щоб просто вижити. Не підганяйте мене, Надіє... А ще - перекладати. Замість писати - перекладати. Щоб заробити пайку, Ахматова вбиває себе, перекладаючи іноземних поетів.

Н а д і я

Тепер ходімо.

А х м а т о в а

Ще мить. А я ж не вмію перекладати. Ви пам'ятаєте, як жалівся Мандельштам: хор видавців, який валує біля ніг: перекладай! перекладай! Не пиши Мандельштама! Пиши Верлена, для нас. Як він мучився!

Н а д і я

Це правда. Осипові перекладати було те саме, що віддавати свій мозок, мозок Мандельштама на поживу гостям.

А х м а т о в а

І мені. Так само, як перетинати це болото. Можливо, це смерть. Марна смерть.

Н а д і я

Ще зусилля - і ми побачимо, як виблискує течія у своїй крижаній скрині. Чи ні?

А х м а т о в а

Ні. Жодних зусиль. Вся моя історія - це неймовірне зусилля вижити. Я можу жити без течії, але не можу без тіла. Я виживатиму тут. Далі йдуть без мене.

Н а д і я

Можна?

А х м а т о в а

Я чекатиму на вас. В науці чекання я досягаю досконалості, для якої немає меж. Йдуть, ви знайдете мене тут: крижана Ахматова під сонцем, як людська камінна брила серед моїх сестер, камінних брил землі. Йдуть. *(Надія виходить. Ахматова сідає на повалене дерево або на камінь. До залу, до хмар, до світу)*

Каміння, хмари, зимова хвоє, і ви, духи живих і мертвих, що носитеся навколо землі, осідлавши наш похмурий російський вітер, ви гадаєте, я змінилася за цей рік? Я також. Знаєте, вранці, коли я розчісую волосся, я бачу двох Ахматових: одну в дзеркалі, одвічну селянку, стару і вперту... А поряд на стіні - іншу: знамениту красуню, схоплену олівцем Модильяні, єдину королеву в історії Росії, бачу обличчя, яке дало нашій мові стільки віршів. Такою була я. Наше століття жорстоко перевдягло юність у старість. Тільки наші мертві, підступно вбиті чоловіки так і залишаються молодими. Погляньте на руки. Прекрасні дитячі руки, з яких злетіло стільки образів, - вони зовсім опухли від тривоги і нестатків. До речі, нам з Осипом ледве виповнилося по тридцять п'ять, коли орда чиновників почала називати нас «старими». Вони підштовхували нас до виходу. Швидше, поети, геть звідси, залишіть століття. Та я зосталась. З вершини 1953 року, сидячи на пні, я споглядаю наше століття, закуте у кригу. Рік за роком та сама сцена на площі, ті самі персонажі: тулуби з моргу в сірих дошовиках і капелюхи без обличчя ведуть Росію на допит. Мода не міняється. Тим часом ми тридцять років щоранку одягаємось в смуток. Я знаю, у світі ходить чутка, ніби грузин з лискучими тарганячими вусами, про які писав Мандельштам, скінчив свій шлях, шлях потвори, кілька тижнів тому. Ви вірите? Я ні. Хіба не лежить мій син Льова і зараз на дні Левіафана?

Та все одно, простори гарні, як завжди. Це найкраща країна у світі. Сніг пахне яблуками і шкільним подвір'ям.

Чи можна уявити пейзаж щедріший і прозоріший? Ой! Занадто гарно. А такий чаклунський? Занадто гарно. Сидіти тут просто злочин!

І ось у злагоді з березами, з їхніми вітами, прекрасними, немов жіночі руки, захопившись, я на цілу мить забула про свого сина за колючим дротом і про всіх коханих, яких вони розстріляли. Ставати чотири чи п'ять разів удовою і все одно відчувати, як у всьому тілі пульсує пісенний ритм - це мій злочин, але в ньому винен ліс. Треба повертатися, Надіє! *(Чути звуки, схожі на удари грому: це на Неві тріщить крига й зіштовхується, ламаючись).*

Ви чули? Перший грім відлиги. Нарешті. Погляньте *(вона грається гілками)* хрест переслідує мене. Хрест з гілок для мого чоловіка Гумільова,

хрест для мого чоловіка Пуніна, хрест з гілок для Осипа, мого єдиного друга, хрест для мене, хрест для Надії. Ми навіть не знаємо, де сплять наші мертві, в якій землі, чи на півдні, чи на півночі, розсипаються і світяться фосфором їхні тіла.

Ми спимо і ми живемо серед наших мертвих, ми їх п'ємо разом з вином, ми їх вдихаємо разом з прянощами повітря. Тримаючи невагомо руку на моєму плечі, мертвий Мандельштам читає разом зі мною книгу землі.

Хто кого оберігає, я не знаю. Наші заборонені вірші блукають вулицями без книг, як тіні без ліри. Хтось дає їм притулок. Хтось засуджує на вигнання.

Погляньте, мене переслідує хрест. Він подає мені знак. Він не забуває дат. Сьогодні 11 березня. Жахлива річниця. 15 років тому, на світанку, я дізналася, що Льову заарештували. І відтоді оте, позбавлене сенсу, слабке вранішнє світло обпалює мене скорботою, безперервною і темною, як нічне безсоння. Того дня почався мій хресний шлях: ця черга жінок з однаково невиразними, як тіні, обличчями, де моє було трьохсотим, ці блакитні губи, ці клуночки, які раптом жорстоко повертали, і ці тюремні віконечка, як єдина надія.

Льова + Ахматова, після 1938 року хтось із нас, або він, або я, балансує на грані смерті. Скільки ще життів мені, зігнувшись, іти вперед на колінах? *(Гримить).*

Ви чули? Як поспішає цього року весна! Яка простодушність!

(Голос Надії кличе Ахматову)

Надія

Анно Андріївно! Анно Андріївно! Ви чули? Почалося!

Ахматова

Так!

Надія

Ви певні, що не хочете йти? Зараз можна побачити, як воскресає Нева.

Ахматова

Ні. А небо?

Надія

Шалене від пташок! Даремно ви не йдете! Сп'янілі качки вимальовують тисячі літер у пробудженому небі. Йдіть! Я вам допоможу.

Ахматова

Ні! Ні! Мені не треба бачити. Я чую і цього досить. Повертайтеся, Надіє, ви мені все розкажете! Дивно! Ніби вона стала ще й Осипом і п'є життя за двох. *(Надія повертається)*

І потім, чому я повинна бачити відлигу. Я прагну іншого. Чи побачу я коли-небудь бодай одну-єдину годину, одне-єдине обличчя, яке мрію побачити один-єдиний раз перед смертю? Чи побачу я коли-небудь як усміхається до мене мій Льова? А ще, мою книгу? «Вірші Анни Ахматової». Ні: «Анна Ахматова. Повне зібрання творів». Чи побачу я коли його обличчя? Ні. Що скаже мені моя подруга Есперанца? На що мені сподіватися?

Надія

Це обов'язок. Так. Для мене. Це місія. Залишатися в Росії і жити, поки вірші Мандельштама не повернуться з безодні.

Ахматова

А я звідсіля бачу наше майбутнє, як бачать його хижі птахи чи мертві. І я можу вам сказати, що воно відрізняється від теперішнього, як від свого поганого близнюка. Ніяких публікацій. О! Але я там бачу... нашу Лідію Корніївну! Чорне вітрило чи вітрило біле? Гляньте! Вона теж боїться впасти. Ви бачите? Ні, звичайно. Довкола мене короткозорі люди.

Надія

Ви когось бачите? *(До залу)* А ви, ви бачите щось?

Ахматова

Тоді як я бачу все найпершою. Навіть Осип з його соколиним поглядом поступався мені, коли ми чекали на трамвай в Ленінграді. За дві тисячі метрів я вже бачила літеру А чи Б на ньому. О, вона підходить. Вже помітила нас.

Надія

Справді? Чорне вітрило, чи біле вітрило, Анно Андріївно?

(Входить Лідія)

Лідія

Як вас не любити, Анно Андріївно... Ви скоро станете такою щасливою. Книга. Вони її видають. Правда. Я вам клянусь. Мене нарешті прийняли у Спілці письменників, саме мене. Я бачила Фадєєва, саме його. Саме я. Повірте. Я маю його слово. Вони видаватимуть.

Ахматова

«Вірші Анни Ахматової»

Лідія

Вірші Анни Ахматової. Він обіцяв. Вам варто з ним побачитися. Він вас відразу прийме.

Ахматова

Так відразу, після тридцяти років зневаги. І що він вимагатиме натомість?

Лідія

Нічого, я вас запевняю. Він захоплюється вами. Нарешті він має силу це сказати. Для Росії це стане подією. Яке щастя!

Ахматова

Що вони збираються заборонити? «Реквієм»?

Лідія

Щодо «Реквієму», не знаю. Хоча можливо, що два вірші про Мандельштама...

Ахматова

О! Це ні! Це неможливо. Я не можу. Ні, Лідіо, справді, не можу.

Лідія

Треба почати, Анно Андріївно. Це боротьба. Вона довга, але ми будемо відвойовувати кожен сторінку. Відмовлятися гріх. Треба зберегти кожне слово, кожен наголос. Ваш голос повинен вийти з могили.

Ахматова

Надіє, а що б ви сказали Осипові?

Надія

Я б йому сказала публікуватись. Але не знаю, як би він вчинив, не знаю.

Ахматова

Я подумаю. Я пораджусь... з птахами і з мертвими.

Л і д і я

Я не згодна. Ми, живі, повинні бути вашими авгурами.

А х м а т о в а

Тридцять років... Я подумаю, Лідіє Корніївно, треба, щоб ви мені допомогли. У вашій пам'яті половина моїх віршів. Друга половина - в моїй. Можливо, щось трошки є на папері. Треба колись побачити, що в мене є насправді. Ходімо, швидше, треба повертатися. У мене все в Москві. Москва... Надіє, допоможіть мені.

Л і д і я

Ви будете публікуватися? Ви згодні?

А х м а т о в а

Побачимо в Москві. Спочатку, Лідіо, ручку і папір. Я закінчила кілька чудових речей. Я розкажу їх вам. Я їх вам продиктую. А потім буду вирішувати. Але що сказав би Осип? Зверніть увагу на мої черевики. Я не купую радість за першу-ліпшу ціну.

(Лідія перев'язує їй шнурки)

Скажіть, Надіє, якого кольору Нева? Коли в середині течії вона починає мчати верхи сама на собі, тоді, я знаю, її рожевий колір злітає над сірим і розбиває його. Розкажіть мені. Ви говорили про небо. І нічого не сказали про ріку.

Н а д і я

Якщо ви дасте мені сказати, я скажу.

А х м а т о в а

Прошу.

Н а д і я

У розбитому дзеркалі сосни ще шукають своє відображення. Але воно щезає.

А х м а т о в а

І, отже, починає танути Фадєєв. Я швидше повірю, що ніколи не закінчиться зима.

Н а д і я

Кажуть, що Осип називав вас чорним ангелом на снігу!

А х м а т о в а

Він любив мене винаходити. А я найбільше люблю море, люблю плавати. Треба йти вперед. Ні, ми не три вдови, які підкорилися долі. Хто побачить нас на шляху до Ленінграда, той побачить три вітрила, які мчать під вітром обличчям до вічності.

(Вони йдуть. Грім)

Л і д і я

Зимо, згинь! Нехай знову зазвучать пісні річок. Ви побачите: коли з'явиться книжка Ахматової, її вірші, як гарячі сльози, впадуть на ваші крижані груди і настане кінець зимі у ваших думках. Ми знову почнемо прагнути, сміятись... О, моя мрія переганяє дійсність! Я так хочу побачити цю весну ще до смерті. Чи побачимо ми?

С Ц Е Н А 2

(Ахматова і Надія заходять до кімнати Ахматової в Москві)

А х м а т о в а

Мій зошит! Хтось брав мої вірші! Тут були меценати! Гляньте! Волосина зникла.

Н а д і я

Волосина?

А х м а т о в а

Я клала її сюди, в зошит, на цій сторінці. Ні, білу. Її тепер нема. Вони робили обшук. О! Я так і знала.

Н а д і я

Але їх тут не було. Я їх знаю. Якби вони були тут, ви думаєте, вони б так точно все поклали на місце.

А х м а т о в а

Крім волосини.

Н а д і я

Волосина - не доказ. Вони б залишили недопалок у попільничці. Вони залишають знаки, коли приходять, все мнуть, все бруднять. Ні.

А х м а т о в а

Я перепрошую. При-хо-ди-ли-ме-це-на-ти. Я знаю, що кажу. Я знала про це ще вчора. Після того телефонного дзвінка. Я відразу все зрозуміла.

Н а д і я

Телефонного дзвінка?

А х м а т о в а

Жіночий голос, голос божевільної: «Анно Андріївно. Як я зворушена. Я говорю з вами від імені всіх ваших шанувальниць». «Так», - відповідаю (я все зрозуміла). «Коли вас читаєш, втрачаєш здатність говорити». «Так?» - «Дякую за вірші. Я, певне, вас потурбувала?» - «Ні». - «І особливо за один». - «За один? - питаю. - Який?» (я відразу зрозуміла. Виверт був досить грубий). - «Останній, - каже вона мені». - «Останній? Який останній?» - «Ви знаєте. Там, де джмелі». - «О! Ви переплутали поетів, - кажу. - Джмелі не тут. Вони у Бориса Пастернака». І - раз - я поклала трубку.

Вони хочуть знати, де я. Вони хочуть позбавити мене спокою.

Н а д і я

Але у ваших віршах теж є джмелі.

А х м а т о в а

Є. Але в неопублікованих. Крім того, джмелі є скрізь. І в Осипа. Найкращі. Але тут, я вам кажу, це удавані джмелі і удавана шанувальниця. Стукачка. Вони хочуть мене злякати! Щоб я відмовилася від публікації!

Н а д і я

Та ні! Це неможливо.

А х м а т о в а

Я їх знаю: студентки з Бесарабії, які приходять до вас, надівши шкуру заблудлих ягнят. Вони мешкають під вашими дверима. Вони липнуть. Здається, що вони сплять на підлозі біля вашого ліжка. А вранці я прокидаюся з таким відчуттям, що мені згризено руки аж до плечей.

Н а д і я

Але чому ви думаєте, що це стукачка?

А х м а т о в а

Чому? Це ви мене питаєте чому? А що, є якісь причини для їхнього шаленства? Чому вони заарештували Осипа? За вірш. Просто, щоб його заарештувати. Чи є в нашій країні відповіді? Ні! Погляньте на це місто. Бог сміється з нас цими садами та білими ночами. Вгорі - найкращі у світі зірки, внизу - рій стукачів. Ось так.

Надіє, я почала записувати свої спогади про Осипа.

Надія

Нарешті. Він зрадив би.

Ахматова

Двадцять років нічого не важать для мертвого. Осип зовсім не любив моїх віршів.

Надія

Це неправда.

Ахматова

Зате я обожнювала його. Він найбільший поет. І відчував до мене якусь дитячу довіру. Він приводив показувати мені кожне своє нове кохання, як агатове личко в намисті. Але тільки личко, Надійко. Він чудово розумів різницю. Ви, ви були його кварцевим серцем. Я вам прочитаю мої записи (*Шукає*). Його магічною рудою, віссю його землі. Так от! Ось що вкрали в мене меценати: мої записи про Мандельштама. Отже, волосина! А ви подумали, що я божевільна. І гляньте на Біблію. Вони відірвали корінець.

Надія

Моя Біблія! Але Бог безкінечний, ідіоти! Ви не можете розірвати Бога навпіл.

Ахматова

І ви хочете мене переконати, що Сталін мертвий? Але (*До залу*) він нас не залишив. Його отруєна сперма ще десять поколінь буде запліднювати нашу воду, наше повітря...

Надія

(*Показує на завісу, яка відділяє кімнату від сусідньої*)

Завіса... Анно Андріївно, коли я сказала Бог... завіса.

Ахматова

Це Полоній. (*Відхиляє завісу*). Заходьте! Або, скоріше, виходьте! Мадам Поліно, сусідко, це ви щось шукали в моїх речах?

Поліна

В яких? Я тільки вимила вашу чашку, щоб зробити вам приємне. І мене звуть не мадам Поліна.

Ахматова

Слухайте мене добре, товаришко громадянко. Якщо ви ще коли-небудь спробуєте в той чи інший спосіб зробити мені приємне, я заявлю на вас в органи.

Поліна

В органи? Ви?

Ахматова

Саме так. В органи, в міліцію. Тільки в мою. Ха-ха! А ви думаете, що є тільки ваша? Які наївні й довірливі російські жінки! Тільки одна міліція! А їх десятків, товаришко сусідко, а та, про яку я кажу, це завжди ще одна. Чи не потрібна нам завжди така міліція, яка б наглядала за міліцією? Існує система сходів, які починаються з підвалу й закінчуються на Самій Горі, у Великому Домі. Чи уявляєте ви, на якій стоїте сходинок? Але я - Ахматова, і я піду до своєї міліції і, повірте, мені буде що розповісти.

Поліна

Ви? Ви не підете. Хіба вона піде?

Ахматова

Піду. Наприклад: моя сусідка назвала своє брудне собача — Йосип Сталін.

Поліна

Я? Це неправда!

Ахматова

Я поклянусь, що чула, як ви казали: Сталін, лежати! Повірте, вони не стануть сумніватися. Сталін, до буди!

Поліна

Ви не зробите цього. Вона цього не зробить?

Ахматова

Тому що я народилася годувати немовлят і змивати сліди крові з дитячих голівок,

Тому що я люблю музику Моцарта і Шостаковича і ненавиджу антисемітів,

Ви вірите, що я не можу брехати, як всі інші?

Не обманюйте себе, товаришко. Я можу зробити все, що захочу. Ідіть, залиште нас і щезніть. (*Поліна зникає*). Ось! Цього разу стукачку розпластану, розчавлено, розквашено, чи не так?

Надія

Я не розумію, як це вам вдалося?

Ахматова

Я теж. Але в мені з'явилася така сила, що, якби переді мною був сам Йосип Самізнаєтєйкий, здається, я змогла б своїми пальцями повисмикувати його вуса, як титан однією рукою висмикнув Олімп.

Надія

Бідна Поліна. Навіть не маючи до нас ненависті, вона б кинула нас у пекло.

Ахматова

Бідна Поліна уб'є всіх нас. Мільйони таких, як вона, паразитів розповзлися по всій Росії, бо вона і є те саме, що розплодив Сталін. Надіє, якщо я коли-небудь піду до Спілки письменників, ви підете зі мною?

Надія

Я? Ніколи в житті! По-перше, мій дозвіл на перебування закінчується післязавтра. І потім, я не витримаю, коли моє обличчя розглядатимуть ці вбив... (*погляд на завісу*) ці астигматики. З моєю короткозорістю - ні.

Телефон?

(*Накриває його подушкою*)

Ахматова

Тільки до рогу вулиці, Надійко. Інакше я ніколи не дійду. Ці сходи... А як без вас перейти вулицю Горького? Росіяни їздять так, наче їх переслідує диявол. А трамвай? Сісти на трамвай і вмерти від задухи. Ні, без вас, ні.

Надія

Ви вже вирішили йти?

Ахматова

Ні, ні, ще ні. Я просто намагаюся уявити, як Ахматова туди йде. І я себе там не бачу. Скажіть, моя книга не заслуговує на маленьке самозречення? Єдиний раз за тридцять років квакнути разом із жабами - хіба це трагедія?

Надія

Це не трагедія.

Ахматова

Мене стримує лише Осип. Він пішов, не зрікшись. Він наважився виступити проти Голіа-

фа, озброївшись тільки віршем. Я могла б спинити його. Але я цього не зробила.

Надія

Переконана: Сталін не був людиною. Він був кошлатим втіленням вампіра. Інакше, як пояснити те, що й після смерті він переслідує нас?

Ахматова

Завіса... І що там капіталістичні країни?

(Входить Поліна).

Надія

Їм усього бракує. В Парижі немає оселедців. В Лондоні немає цукру. І вони роками чекають, щоб отримати дозвіл на перебування у великих містах. Я одержую не менше як один щороку. Аж на цілий місяць!

Поліна

Тоді як ми... Нам дають усе найнеобхідніше!

Ахматова

Їй треба запропонувати чаю. Товаришка ці дні багато працювала.

Поліна

Не турбуйтеся. Я тут тільки проходила.

(Виходить)

Надія

Знаєте, якби він жив, я думаю, що Осип... я не думаю, що зраджу його, якщо скажу, що він би публікувався. Так.

Ахматова

Нехтуючи віршами Ахматової?

Надія

Так. Після зими, що тривала тридцять зим, хто заборонить знову розпуститися кущеві троянд? Саме тепер все тягнеться до життя так, ніби він -десь є серед блакитної сірки та польового шпату. Я певна, він нас чує і разом з вами мріє про вічність на папері. Не вагайтеся.

Ахматова

Якщо ви думаєте, що Осип... Ну що ж, тоді я попрошу Лідію Корніївну піти зі мною.

(Входить Лідія)

Лідія

Чорне вітрило. Фадеев покінчив самогубством.

Надія

Ось як! Це мене не дивує. Останній боягуз.

Лідія

Ви суворі!

Ахматова

Самогубство! Чорт забирай! Втекти від трибуналу душ? Без розплати!

Надія

Як я ненавиджу чоловіків, які віддають себе смерті, накривши людських смертей. Він міг би прийняти Ахматову. Опублікувати її книгу. А тоді вже - хай! до побачення!

Ахматова

І опублікувати книги Мандельштама. Якщо він збирався покінчити з собою! Але ні! Те, що поет повинен себе вбити, відомо ще з пушкінських часів! Ганьба тобі, Фадеев, удаваний поет, удавана людина, удаваний мрець!

Надія

Хай іде до дідька. І живе у пеклі на вулиці Ахматової.

Ахматова

Вулиця Ахматової в пеклі! О, ні!

Надія

Тоді на вулиці Мандельштама! Хто може замінити Фадеева?

Лідія

Суркова. Добра знайома мого батька.

Надія

Отже, не все втрачено?

Лідія

Все можна почати знову. Я піду.

Ахматова

Браво, капітане!

Надія

Будемо сподіватися, що ця Суркова ще протримається.

Ахматова

Російська душа втратила смерть, благородну смерть. Ми не вмираємо від смерті. Ми вмираємо від рук убивць і від мук совісті.

І нікому це описати. Сили Шекспіра з усіма його жертвами, королями, вбитими підступно, і тими, кого підступно вбили королі, з його неперевершеними зрадниками і вбивцями власних батьків, - усієї цієї сили було б замало, щоб описати нашу драму. Нас він не передбачав.

Наш Данте помер разом із Осипом. Єдина скрипка нашого нового пекла лежить розбита під крижаним обвалом.

Надія

Відтепер вам, Анно Андріївно, збирати наші камінні сльози.

Ахматова

Якогось дня 1937 року, перед в'язницями Ленінграда, я стояла в тюремній черзі біля...

Надія

Завіса! Ш-ш-ш...

Ахматова

Полоній сьогодні зірвався з цепу! Відступаємо. Лавка у скверику буде нашим плотом. (Збираються йти). Я стояла в черзі перед «універмагом». Жінка з блакитними губами прошепотіла мені на вухо: а це ви можете описати? І я відповіла: можу. Я була знаменитою тоді.

Але я цього не зробила. Описувати універмаги... Я не можу цього робити. Я не вмю проклинати (Ідуть). Ні, пісень на нашу честь не буде. Історія нам перерізала горло.

(Вони виходять. Поліна повертається і починає нишпорити по кімнаті. Вона кутається у шаль Ахматової, нюхає порожні пляшечки з-під парфумів і т.д.).

СЦЕНА 3

(На лавці в парку Горького. Ахматова сидить. Підходять Надія і Лідія. Весна.)

Ахматова

Ви так пізно! Я люблю дивитися як народжуються троянди, але не так довго!..

Надія

Ви сказали: «П'ята лавочка». І ми теж дивилися на троянди, і теж довго!

А х м а т о в а

П'ята? Я? Я сказала сьома. Ви добре знаєте: я б ніколи не вибрала цифру п'ять. Ні п'ятірки. Ні березня. Ніколи. Ну, гаразд. Сідайте. Реабілітовано Лева Квітка, друга Льови. Посмертно. Реабілітовано Мейерхольда. Посмертно.

Н а д і я

Отже, мертві можуть сподіватися! Чи чує Осип, мій небесний кріт?

А х м а т о в а

Він чує. Але не тільки мертві. Вони дали мені знати, що знову пора клопотати про Льову. Дорога моя Лідо, треба негайно написати два листи. Я вам поясню...

Л і д і я

Але чому я?

А х м а т о в а

Ви ж не хочете, щоб це робила я? Я ніколи не зможу. Формулювання, тон, ні. Це ви.

Н а д і я

І розділові знаки.

А х м а т о в а

І розділові знаки. Ну, гаразд, я вам дам дуже цінну адресу... яку одержала від них... Якщо є ключі до Льовиної долі, то вони там... Ім'я цієї людини... *(Вона шукає в сумці, потім витрушує з неї все на коліна до Надії та Лідії)*. Ні, це постановка - читач - читач - читачка - вірш і т.д., складений аркушиком... Зараз... В автобусі! Молоді люди. Не зважаючи на мій вік, вони стояли надто близько. Вони не взяли моїх грошей!...

Н а д і я

Вони взяли тільки цей папірець?

А х м а т о в а

Звичайно ні... Моє особисте посвідчення! Вони взяли моє особисте посвідчення!

Н а д і я

Особисте посвідчення, не гроші? Чому?

А х м а т о в а

Чому? Щоб мати особисте посвідчення Ахматової. Ні, вони не знають, хто така Ахматова. Навіть не тому, щоб мати моє фото і мій підпис. Це просто зла витівка.

Н а д і я

Може, ви залишили його вдома?

А х м а т о в а

Я не божевільна. Ці молоді люди забрали моє особисте посвідчення, - і тепер ось вона я - ліврея без імені серед натовпу.

Л і д і я

У кожному разі, якщо ви без документів, то й нема сенсу писати цей лист сьогодні. Спершу посвідчення.

А х м а т о в а

Ви гадаєте, треба їхати за новим до Ленінграда?

Л і д і я

Можливо. Але цього для вас я зробити не можу. Я спершу віднесу скаргу до трамвайного депо.

(Виходить)

А х м а т о в а

Я сказала сьома лавка, правда ж? А ви чекали мене на п'ятій. Я не забобонна, та все ж...

Ви пам'ятаєте мій вірш «Сльоза»?

Н а д і я

Ні.

А х м а т о в а

«На власні ніби я скотилась вії, і, зріючи, звільняючись від пут...» Пам'ятаєте?

Н а д і я

«Допоки не зірвусь, розіграю, як вмію, єдину п'єсу, нам відому тут». Я дуже добре пам'ятаю цей вірш. Але це не ваш. Це Осипа.

А х м а т о в а

Осипа? «Сльоза»? Та ні, вибачте, це мій. Анна Ахматова, 1934.

Н а д і я

Осип Мандельштам, 1934. Це Осипа. Я чула, як він його читав. Це було у Воронежі на Лінійній вулиці. Ми завішували вікна і робили ніч.

А х м а т о в а

Точно. І я стояла там, притулившись до стіни, у мене на плечах була шовкова шаль бузкового кольору.

Н а д і я

Ви були там. Ви стояли просвітлені з напіврозкритими крилами, ви слухали, як Осип читає свої вірші, ваша голова була ледь відкинута назад, так, ніби ви, як завжди, хотіли піймати дихання генія. На нього сходив...

А х м а т о в а

Мій вірш. Краще мене мої вірші читав тільки Осип.

Н а д і я

Його вірш.

А х м а т о в а

Вибачте мені, дорога Надіє, але цей вірш написала я. Аж три місяці після першого Льовиноного арешту він літав у моїй безсонній кімнаті так, ніби ще був занадто слабким, щоб прозвучати. Я слухала і слухала. Він з'являвся з такої даліни. Це я боролась за те, щоб дати йому життя. Ви можете не вірити. Бо не ви його мати. Його мати - це нещасна Льовина мати. Це я.

Н а д і я

Його мати - Осип. Хоча ні. Осип його батько. Його мати - це я. Так, саме я. Це сльоза моя. Але така, яку я не могла пролити. Це вологий переклад моєї печалі. У нього були ці жахливі синкопи. Мені здавалося, він помирає. Повертаючись, на моїх очах...

А х м а т о в а

Годі. У мене теж бувають синкопи. А можу я дізнатися, чому ви так хочете забрати в мене «Сльозу»? Починаючи з 1934 року, з того першого дня я віддаю вам усе. Половину мого хліба, половину мого життя. А 1935-го, чому я поїхала мерзнути до Воронежа? Щоб полегшити самотнє вигнання своїм друзям. Хто ще приїхав побачитися з вами?

Н а д і я

Ніхто.

А х м а т о в а

Коли Москва зачинила перед вами усі свої двері, я чекала на вас, як чекають свята, всією своєю плоттю. Це було 1937-го. Тільки я була і вашими друзями, і вашим містом. Чи колись виникала думка,

що я можу не повернутися до вас? Навіть свою єдину пару взуття, привезену з Ташкента, хіба не віддала я її вам, Надіє, щоб ви могли своїми чарівними ніжками перескочити зиму 41-го? Їх зробив один мій шанувальник, чоботар. 1938 року, того останнього місяця лютого, одного з місяців Апокаліпсису, чи не я була єдиним і останнім поглядом любові, який торкнувся вашого обличчя, коли воно почало зникати. І я звертаю вашу увагу на те, що саме 18 лютого 1938 року я читала Мандельштамові вірш, який я присвятила йому.

А після того заради вас я дала притулок Мандельштамовим віршам, я знайшла місце для них у своїй пам'яті, я - дім, завжди відчинений для кожного його слова.

І ви хочете забрати в мене «Сльозу»? Я розумію, що Осип більше не може шепотіти вам свої нові вірші і уявляю ваше страждання від того, що цей вірш трішки мій. Ми вагітні стількома втратами, стількома мертвими дітьми. Скільки ненаписаних віршів — Мандельштама. Але цей - мій.

Надія

Я дозволяю вам марно кидати слова на вітер. Так, ви віддали нам багато, як ніхто, так, ви були нашою єдиною вірною сучасницею. Але це не підстава для того, щоб я дозволила вам забрати, навіть ненавмисне, бодай маленьку часточку Осі. Тим більше мертвого.

Ахматова

Якщо я поклянуся головою мого Льова, що «Сльозу» написала я, потім розказала і проспівала її Осипу, який і повторив її мені, тоді ви повірите? Я присягаюся...

Надія

Ні! Я вас прошу, не присягайтеся. Я віддам його вам. Тримайте його і не присягайтеся. О! Це безумство, але якби цей Бог, якого немає, існував. Бідний Льова. Ні. Ви доводите мене до шаленства. Гаразд. Це ви - мати цього вірша. Згода! Більше про це не говорімо. Вибач мені, Осипе. І нехай вибачить мені Ахматова. Але віднині я стежитиму, як дракон, за всім, що вона напише, за кожною частинкою кожного вірша.

Ахматова

Але я не хочу!

Надія

Годі! Ні слова більше. Нічого про «Сльозу». Ніколи! Інакше, як ви кажете, така сила може піднятися в мені... Згода?

Ахматова

Згода. Я поступаюся.

Надія

Вона поступається. Яке страждання. Ми божеволіємо. Настільки, що крадемо дитину. Вбиваємо дитину. Найдорожчу частку самих себе. Ми відчуваємо такий голод і холод. Ми поїдаємо дітей. І пам'ять.

Ахматова

Ви пам'ятаєте Уголіно з XXXIII пісні «Пекла»? Можливо, ми ось-ось перетворимося на Уголіно. Замуровані живцем у вежах з мовчання, ми пожираємо самих себе. Я себе згризаю. Я гризу власні руки...

Надія

Я пам'ятаю. І, сподіваюся, пам'ятаєте і ви, що про це вам казав Осип. Він тоді почав вивчати італійську, аби переходити услід за Данте з кола в коло. Він сам ставав флорентійцем.

Ахматова

Він знав «Пекло» напам'ять. Як і мої вірші. Одного разу я йому читала XXX пісню «Чистилища». Раптом я побачила, що він плаче...

Надія

Якщо ви починаєте знову...

Ахматова

Я закінчую.

Надія

Одне й те саме - це вже аж занадто. Чи їй не досить її самої? Не досить голосів і доріг? Не досить тіла? Їй ще треба привласнити кістки мертвих? (Пауза)

Ахматова

Надіє, ви справді вважаєте, що... «Сльоза» - це Осип? Скажіть.

Надія

Я вже сказала.

Ахматова

А я ще пам'ятаю, як кожен рядок бився в кожній моїй жилці. Він так і не вирвався з моїх грудей? Чи це можливо? Так? Це можливо. І моя пам'ять... більше не моя пам'ять?

Надія

Це можливо.

Ахматова

Тоді я божевільна? Мене торкнулося крило божевілля? Скажіть.

Надія

Божевілля ні. Можливо, це любов, що вийшла з берегів. А ось і Лідія Корнійвна.

Лідія

Ви плакали? А тепер радійте. Ваше особисте посвідчення. Я знайшла його в депо. Ви його, певне, загубили в трамваї і молодий чоловік віддав його начальникові депо.

Ахматова

Це зробила я?

Надія

Ви.

Ахматова

Подруги мої, вибачте мені. І не залишайте мене ніколи! Я гублю свою особистість. Я думаю, що я написала вірш Мандельштама. У мене залишилась лише частина серця, щоб дожити цей нестерпний рік. Я відчуваю, що помру наступного місяця, або в червні найпізніше. Скажіть мені, ви все одно любите мене, незважаючи на всі мої помилки?

Надія

Незважаючи, разом з усіма вашими помилками.

Ахматова

Дякую.

Лідія

І я, я обожаю вас. Ви живите мене. Більше, ніж ви можете уявити. Я завжди буду біля вас, Анно Андріївно. Стільки, скільки ви захочете. І облишмо це. Зараз треба негайно писати листи для Льова.

Надія

А потім знову починати щось робити для публікації в а ш и х віршів.

Ахматова

Так, так. Закутавшись у мою найкращу шаль, цю, зі срібними драконами, духмяніючи витонченими духами і прикрашена власноруч, я сама піду до кого ви захочете. Мій човен попливе річкою, відміряючи ритм сотнями весел.

За штурвалом Чуковська.

Лідія

А Суркова, я вже розмовляла з нею по телефону досить довго.

Ахматова

І?

Лідія

Вона нічого не сказала. Але я відчула, що слухає вона досить уважно.

Надія

Вони ніколи нічого не кажуть, бояться, щоб їх не почули. Сховавшись за камінною завісою, вони через найменшу шпарину розглядають обличчя прибулого.

Лідія

Вона слухала. Я чула її дихання. Вона зітхнула.

Надія

Зітхнула? Це чудово.

Ахматова

Може, за камінною завісою залишилось дихання жінки. Шістнадцять років чекання, мати в порожньому домі, а потім приходить рік, і час кипить, обіцяє. О цей рік, хто зможе його прожити? Ні, як можна вмирати цього року? Він розбудив нас, мене і Льову, щоб мучити надією. Чи знайду я свою дитину?

Надія

Анно Андріївно, щодо «Сльози»... Коли вірш злітає з тремтячих вуст, хто знає, скільки він пройшов країн, подихів і мов. Хто знає, може, разом із Осипом «Сльозу» народжували і ви. Та сама печаль розмовляла з вами однією мовою.

Ахматова

Ви так думаєте? Знаєте, іноді мені здається, що мій «Реквієм» промовляли мої супутниці з блакитними губами, крок за кроком, під стінами Кремля.

Надія

Тільки подивіться, хто сюди йде! Це Поліна?

Ахматова

Вона йшла за нами. Коли мене немає там, з іншого боку завіси, вона нудиться. Навіть на відстані їй потрібне моє товариство.

Лідія

То ви її вже бачили?

Ахматова

Звичайно. Я звикла. Вона сиділа на наступній, шостій лавці.

Надія

І ви нічого не сказали?

Лідія

А мені здається, вона вас і досі шукає.

Ахматова

О! Лише за звичкою. Привіт! Сюди, Полонію. Велич просторів зробила її нерішучою.

Поліна

Я не хотіла вас турбувати. Потім, сьогодні у мене вихідний, але я вважаю за краще повідомити, що вам є рекомендований лист.

Ахматова

Рекомендований лист? Тоді треба йти на поштамт?

Лідія

Я з вами, Анно Андріївно.

Ахматова

Я боюся, серпень завжди був найстрашнішим місяцем у моєму житті. Надіє, ви прочитаєте мені дорогою вірш Осипа?

Надія

Я прочитаю вам: «Ні плачу, ні благань, ні зітхання...»

Ахматова

Які б тіні страшні не були...» Цей конверт на поштамті, можливо, це біле вітрило?

(Виходять)

Поліна

Всі вони думають про слова. І як ви хочете, щоб вони жили, такі от вдови?

СЦЕНА 4

(Входить Ахматова, спираючись на Надію. Кімната Ахматової)

Надія

Якщо ви не дозволяєте викликати лікаря, то я пакую валізу і вертаюся у свою провінцію. Вона майже втратила свідомість на сходах. А до того - ще німіє і глухне. Ви думаєте, вона мені відповіла?

Ахматова

Я відповіла: ні. Ніяких лікарів. Ніяких публікацій. Я - біль-ше-не-пу-блі-ку-ю-ся.

Надія

Це егоїзм. Це гординя. Це неймовірна примха. Не публікуватись. Осип не пробачив би вам. Ви не будете публікуватись?

Ахматова

Ви знаєте, що таке - нещастя? Так, я розумію, що ви знаєте..

Надія

А ви? Адже Льова ще живий?

Ахматова

Та найглибшого дна нещастя ви не знаєте. Ні. То послухайте. Я одержала листа від сина. Першого за шість місяців. Радість? Удар кинджала. Розпач від його арешту - це лише перша подряпина на шляху до мого нового нещастя.

Цей лист, ось тут (шукає у своїй сумці). Це вогнище, яке горить навколо хреста, це... Де він?

Надія

Що ж він пише?

Ахматова

Він пише: «Мамо, ввечері я падаю на землю, як мрець. На світанку, під свист батогів, я піднімаюсь, плачучи, із власної труни».

Надія

Бідний Льова, бідні люди.

А х м а т о в а

Я плакала, але цим не зарадити. Слухайте, ось що він мені говорить: «Я не більше, ніж камінь-кругляк, зодягнутий у ганчір'я. Наповнений кров'ю земляний черв'як без мови, без матері. Чому ти не рятуюєш мене?» Все, що я роблю, шкодить йому і загання його ще глибше в землю. Він дорікає мені, що я написала зверхнього листа до Шолохова. Через надмірну гордість відмовилася вступити до Спілки письменників. Я! Хіба я писала тому Шолохову? Чи не вони мене виключили, викинули, вигнали і виплюнули із Спілки письменників. Ви свідок.

Н а д і я

Я свідок.

А х м а т о в а

І він мені говорить: «А зараз ти, здається, збираєшся публікуватись. Знову повертаєш до себе увагу. Ти свої вірші любиш більше, ніж свого сина».

Н а д і я

Це несправедливо. Це неправда.

А х м а т о в а

Але правда те, що я не рятую його. І що він може думати там, за колючим дротом, що іде на розп'яття через мою сліпоту.

Н а д і я

І ви гадаєте, що, не публікуючись, врятуєте його? Зовсім навпаки. Його не визволили двадцять п'ять років мовчання. Будемо публікуватися. Треба, щоб нарешті стали чутними всі ваші голоси: ваш переможний голос, ваш голос пророчий, але тільки не той, що тремтить перед залізними ворітьми.

А х м а т о в а

Ні, я замовкаю. Мені вже краще б думати про смерть. В агонії мій обожнюваний син проклинає мене: «Мамо, ти не бачиш, що я в полум'ї». А я, я не знаю, як загасити цей вогонь. Я вам кажу, я не побачу відлиги, я не побачу кінця тортурам. Така моя доля. Ніякої книжки.

Н а д і я

Добре, не публікуйтесь! Ви побачите. Вас забудуть.

А х м а т о в а

Мене забудуть? Ви гадали мене цим здивувати? Мене забували сотні разів.

(Входить Лідія)

Н а д і я

Вона більше не публікується. Її забудуть. І я йду геть.

А х м а т о в а

Ви чули?

Л і д і я

Так.

А х м а т о в а

Я знаю, що роблю вам боляче, Лідіо. Ви давали життя цій книжці.

Л і д і я

Правду кажучи, вчора я була в розпачі. Та сьогодні мені вже легше.

Н а д і я

Що! Ще одне самогубство?

Л і д і я

Зміна намірів.

Н а д і я

О! «Зміна намірів».

А х м а т о в а

Що я вам казала? Поети і діти гаснуть, як свічки. Жданови, вуса, черв'яки розростаються з кожним днем, як голови гідри. І чому б це я мала право на радість у світі, який розтоптав Мандельштама і який обожнює Яго і своїх Ягод?

Н а д і я

О! Тепер ви відмовляється від цієї радості?

А х м а т о в а

Так, правда. Чому мені відмовлятися від публікації? Якою наївною та божевільною треба бути, щоб мріяти про інші часи! Забути, як вони бігли звідусіль, щоб спинити мене. І сьогодні, коли до мене чимдуж кидаються м'ясники з сокирами, я збираюся покійно підставити шию для офіри їхньому богові. Льово, сину мій, ти хочеш, щоб я впала на чотири лапи і гавкала, щоб я ходила, підібгавши хвіст, як бродячий пес серед вовків, але це не допоможе. Вони ніколи не пробачать мені того, що я колись була Ахматовою.

Н а д і я

Треба рятувати книжку. Лідіо, подумайте. Чи не знаєте ви когось іще?..

Л і д і я

Радлова, новий секретар нового секретаріату в Ленінграді. Вона була студенткою мого батька.

Н а д і я

Попросіть її прийняти вас.

Л і д і я

Поганою студенткою. Та нехай. Я спробую через батька

(Телефонний дзвінок).

А х м а т о в а

Візьміть трубку, Надіє, скажіть, що я вмираю.

Н а д і я

Ні, Борисе, це Надія Мандельштам. Це Борис. Він говорить, не зупиняючись.

А х м а т о в а

Він не питає про мене? Ні. Якщо він телефонує, значить, на щось скаржиться. Він скаржиться?

Н а д і я

(Слухає і коментує). Як завжди. Його дача. Занадто багато відвідувачів. Він боїться одержувати Нобелівську премію. Що робити?

А х м а т о в а

Нехай візьме її, як меч, і змахне нею, як архангел.

Н а д і я

(По телефону). Я їй скажу. (Кладе трубку). Слава - це незвична ноша для старого дикого коня.

Л і д і я

Може, Борис зміг би нам допомогти? Він не відмовився б написати листа, як ви гадаєте? Вона більше не слухає...

А х м а т о в а

Ш-шш. Послухайте вірш: «Забудуть? - оце здивували!

Мене забували не раз,

Не раз я в могилі лежала,

А, може, лежу і в цей час».

А, може, лежу і в цей час. Лідо! Ви добре почули?

Л і д і я

Забудуть? - оце здивували!

Мене забували не раз,

Не раз я в могилі лежала,

А, може, лежу і в цей час...

Н а д і я

Чудово! Ось що таке поет. Смуток викликає у нього золоті сльози. Там, де ми бачимо сміття, гнійовище та покидьки, він помічає, як одна за одною проростають крихітні зернини. Із цієї землі, переповненої зубами та голими кістями, Осип, хоч і спустився дуже глибоко під вічну мостину часу, й досі проростає, як чарівна зернина. Я в цьому переконуюся, слухаючи вас.

А х м а т о в а

В могилі, де, може, лежу і в цей час...

Щоб відродитися... Так! Він спустився глибоко. Завіса вполювала його. Завіса?

П о л і н а

Чорний вірменський чай, що ви на це скажете? Він підійме й мертвого.

А х м а т о в а

Прийшов час реальності. Ні, зачекайте. Я зараз приготую чай. Я піднімаюсь. Я видужую. Лідочко, головне - не забудьте мій вірш. Я продовжу. *(До самовара)*. Ну, карапете, будь слухняним, кипи, мій хороший, кипи. Це мій самовар з Вірменії. З ним треба вміти розмовляти. Він працює тільки тоді, коли захоче. Ми всі схожі: дзвінок на дверях, карапет, умивальники, поети. Кожен з нас робить те, що йому заманеться.

П о л і н а

(До Надії). То ви не їдете?

Н а д і я

Якщо ви не заперечуєте, я ще трохи перепочину.

П о л і н а

Так, звичайно, будемо відпочивати.

А х м а т о в а

Ви справді нічого не забуваєте, Лідо?

Л і д і я

Ні грамини цукру. Але чому б вам не записати вірш?

А х м а т о в а

Довірити моїх дітей клептикам паперу, щоб меценати могли прийти і вкрасти їх? Ні. Ви тут, щоб їх охороняти.

Л і д і я

А якби я щезла?

П о л і н а

Це може трапитися з кожним.

А х м а т о в а

Не зважайте на це. Цукор, чай, спогади, - у нас є все необхідне, щоб перейти чистилище. Ну, карапете, чи ти заснув?

П о л і н а

Не тільки ви. Я теж. І мого чоловіка забрали. Я теж п'ю чашу страждань до дна. І хто мене втішає? Хто витирає мені носа?

А х м а т о в а

Ви знаєте, що таке справжнє пекло? Я - ні. І ви теж. Всі ми тут лише в передпокої пекла. Справжнє пекло не тут. Якщо вірити мандрівникам, воно у Південній Африці. *(До самовара)*. Ти не хочеш кипіти? Мої друзі мені дорікають, моя країна намагається мене забути, мій самовар змушує себе просити. Якби був поїзд до наступного покоління, я б кинулась на вокзал.

П о л і н а

Послухайте, ходімо краще до мене. Мій чорний вірменський чай - це джерело сили у тяжкі моменти життя. Він підніме ваш дух.

(До Надії та Лідії)

І ви також. Щоб зробити вам приємне, я запрошую і вас.

А х м а т о в а

Я приймаю запрошення. Колись і я віддячусь вам, товаришко.

Н а д і я

Де ви знайшли цей чай?

П о л і н а

Цього я вам не скажу.

(Виходять).

*Переклад з французької
Олени ЛЕВЧЕНКО.*

Закінчення в наступному номері.

Редакція висловлює подяку співробітникові Французько-Української лабораторії гуманітарних досліджень університету «Києво-Могилянська Академія» Євгенії Єременко за допомогу у підготовці п'єси до друку.

